

УДК 821.161.2:94(477)“085/134”

СОБОЛЬ ВАЛЕНТИНА

докторка філологічних наук, професорка Варшавського університету (Варшава, Республіка Польща). ORCID ID: 0000-0003-0484-6874

SOBOL VALENTYNA

a Doctor of Philology, a professor of the University of Warsaw (Warsaw, the Republic of Poland). ORCID ID: 0000-0003-0484-6874

Бібліографічний опис:

Соболь, В. (2020) Стародавній Київ у творчій долі Максима Рильського. *Матеріали до української етнології*, 19 (22), 13–17.

Sobol, V. (2020) Place of Ancient Kyiv in the Creative Fate of Maksym Rylskyi. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 19 (22), 13–17.

СТАРОДАВНІЙ КИЇВ У ТВОРЧІЙ ДОЛІ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Анотація / Abstract

У статті проаналізовано унікальну розвідку «Київ в історії України», яку Максим Рильський написав 1943 р. на честь визволення столиці України від фашистських загарбників. Авторка обґрунтувала думку, що Рильський удався до нового режиму історичності. Його пізніше сформулював вихованець французької школи «Анналів» П'єр Нора, він назвав двома боками однієї медалі проекти «місця пам'яті» та «его-історія». Особливу вагу авторка статті приділила першій частині праці Рильського, накреслила культурні та літературні «місця пам'яті» стародавнього Києва від найперших літописів до схилку бароко – Софія Київська, Золоті ворота, Андріївська церква, Києво-Могилянська академія, Києво-Печерська лавра, старокиївська друкарня. Рильський тільки пунктиром накреслив «его-історії» середньовіччя і бароко: Ярослав Мудрий, Іларіон Київський, Гальшка Гулевичівна, Петро Конашевич-Сагайдачний, Петро Могила, Григорович-Барський та ін. У другій частині праці Рильського наближено роль Києва в культурі ХІХ і ХХ ст. До її аналізу В. Соболь застосувала поняття «семіофорів», яке запровадив Кшиштоф Поміан.

Ключові слова: Стародавній Київ, Свята Софія, середньовіччя, бароко, «місця пам'яті» та «его-історія», семіофори.

A unique study by Maksym Rylskyi *Kyiv in the History of Ukraine*, written in 1943 in honor of the liberation of the capital of Ukraine from fascist invaders, is analyzed in the article. The authoress of the article is substantiating the opinion that Rylskyi has resorted to a new regime of historicity. It is formulated later by Pierre Nora, a pupil of the French school of the *Annals*, who calls the projects of *places of memory* and *ego-history* to be two sides of the same coin. The authoress of the article attaches special importance to the first part of Rylskyi's work, outlines the cultural and literary *places of memory* of ancient Kyiv from the earliest chronicles to the Baroque period – Sophia of Kyiv, Golden Gate, St. Andrew's Church, Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv-Pechersk Lavra, Old Kyiv Printing House. Rylskyi only outlines the *ego-stories* of the Middle Ages and Baroque in dotted lines: Yaroslav the Wise, Hilarion of Kyiv, Halshka Hulevychivna, Petro Konashevych-Sahaidachnyi, Petro Mohyla, Hryhorovych-Barskyi, and others. In the second part of Rylskyi's work the significance of Kyiv in the culture of the 19th and 20th centuries is approached. V. Sobol applies the concept of *semiophores* introduced by Krzysztof Pomian to its analysis.

Keywords: Ancient Kyiv, St. Sophia, Middle Ages, Baroque, *places of memory* and *ego-history*, semiophores.

Відомо, що тільки розуміння і пошанування своїх джерел дає народові тверду землю під ногами. Властиво, саме такою є доленосна розвідка Максима Рильського «Київ в історії України». Сьогодні, у час епідемії, вона концентрує увагу на аксіомі, що позбавлення коріння – це значно небезпечніша хвороба.

Стаття Максима Рильського – у перекладі українською мовою – уперше була надрукована 30 грудня 1943 року в газеті «Радянська Україна» 77 років тому. Виданий у 1987-му 17 том 20-томника Рильського, де надрукована ця стаття, супроводжений примітками. Прикро усвідомлювати, що на час видання, через півстоліття після написання, примітки-пояснення історії Києва були потрібніші, ніж у час появи розвідки 1943-го. Рильський приурочив свою працю визволенню Києва від фашистів. Читаєш її сьогодні – пере-свідчуєшся в правдивості сентенції *Deus mirabilis, fortuna variabilis*, що означає: «Бог робить чуда, а доля є змінна».

Доля не була ласкавою до Автора ані до, ані після появи цієї статті. Боже провидіння дає нам усвідомити, якою передбачливістю, а не тільки енциклопедичними знаннями він володів. Зумів сказати – між слів і між рядків – те, що тоді сказати дорівнювалося втраті волі. Перша частина статті, у якій увиразнено стародавній Київ, його культуру, але передусім літературу від найперших літописів до схилку бароко, є стократ сильнішою за наступну, у якій наближено роль Києва в культурі XIX і XX ст. І то зрозуміло: автор, дивом уцілілий неокласик, не змовчав про русифікацію в XIX ст., але обережно торкнувся Розстріляного Вродження.

Натомість дискурс стародавнього Києва в першій частині заряджено такою потужною енергією, що вона була приречена «вибухнути» у свідомості реципієнта.

77 років тому Рильський удався до нового режиму історичності, задовго до того, як вихованець французької школи «Анналів» П'єр Нора випрацював його в теоретичних розвідках, назвав двома боками однієї медалі проекти «місця пам'яті» та «его-історія» [3, с. 92].

Акцентовані у статті «Київ в історії України» місця пам'яті сильніші, аніж завуальовані паралелізми¹ чи метафори про Київ у «сивій млі віків», а чи слова

князя Олега про Київ «мати міст руських» з «Повісті временних літ», які повторюються двічі на сторінках 116 і 117, вибудовуючи новий контекст. А коли Рильський пише, що «обминаючи чарівно-наївну легенду про творців Києва – братів Кия, Щека і Хорива і сестру їхню Либідь <...> ми повинні визнати, що походження імені нашого міста і момент виникнення й утвердження його є предметом учених спорів та здогадок» [4, с. 117], то насправді роздуває іскри, запалює так звані «семіофори». Це поняття до історії культури запровадив Кшиштоф Поміан у кількох своїх дослідженнях над колекціями [8, с. 108–113]. Це поняття обіймає широку категорію речей, які з різних причин функціонують як культурні носії значень. Семіофори можуть бути аналізовані як у матеріальній, так і значеннєвій площинах. У першому випадку це натуральні продукти, речі. І тільки в другому значеннєвому випадку трактування відбувається в той спосіб, що чинить із них знакові образи, перетворюючи їх у семіофори.

Коротка цитата Поміана в моєму перекладі: «Аби з'ясувати значення семіофорів, конфронтуються – як у синхронії, так і діахронії – образи з іншими образами, образи з текстами і тексти з іншими текстами» [8, с. 108–109]. В умовах ідеологічного тиску Рильський зумів використати момент радісного потрясіння (звільнення Києва від фашистів) і вияскравити українські місця пам'яті як семіофори. Ними стають легенда й перекази, і «славетні Золоті ворота» [4, с. 117] з часів Київської Русі, про будівництво яких літопис пише під 1037 роком, і всесвітньо-відома Софія Київська, збудована в часи Ярослава Мудрого на честь перемоги над печенігами в 1036 році. Автор не тільки нанизує як дорогоцінні намистини «місця пам'яті», а й конфронтує їх у часі: І Золоті ворота, і Софія збудовані на місці перемоги військ Ярослава Мудрого над печенігами. Отож, вони вистояли тоді, і тепер, і вистоять через віки.

Особливого резонансу в цій «старокиївській» частині в проекції на запровадження християнства Володимиром-хрестителем набуває цитата про Київ – «град величеством сияющ» зі «Слова про закон і благодать» Іларіона Київського, виголошена в Софійському соборі у присутнос-

ті Ярослава Мудрого та його родини, дружини і трьох доньок. Про це нагадує фреска у святій Софії, яка надихнула Ярослава Івашкевича на написання вірша «Доньки Ярослава» – «Córki Jarosława»:

Jakże im jechać daleko!
Wychodzą tak ze świecami,
Anna do Francji, Eudoksija
Na Węry, Saweta do Danii
Stoją na progu i patrzą –
Każą w świat jechać ojcowie,
Dziewczynom to bardzo trudno:
– Żegnaj, zielony Kijowie –
A na przeciwnej ścianie,
Gdzie załamała się krata,
Śledzi je ciężki, spode łba,
Tak przenikliwy wzrok brata.

«Саме до того періоду, підкреслює Рильський, відносяться захоплені похвали Києву від іноземців, які називали Київ суперником Константинополя, милувалися його красою і заявляли (на початку XI ст.), що в Києві «понад 400 церков і 8 ринків» і що до нього «сходиться сила-силенна іноземців» – та від місцевих жителів, як-от митрополит Іларіон, що назвав Київ «град величеством сияющ» і з такою гордістю говорив про київських князів, що не в поганій і не в невідомій землі були вони володарями, а в Руській, про яку знають і чують в усіх кінцях землі» [4, с. 118–119]. Приклади-семіофори, наведені Рильським, підважували одну із ключових імперських містифікацій, а саме ту, що буцім-то Росія має якесь відношення до Київської Русі. Адже упродовж століть замовчувано, що Руссю в часи Київської Русі була виключно територія Центральної України (сьогоднішня Київська, Чернігівська, Житомирська, Сумська, а також частини Вінницької, Черкаської, Полтавської областей).

Стародавній Київ вистояв у часи татарського нашестя – про цю неволю нагадують пісні й перекази. «Серце нашої землі, – тут вкотре вдається до кордоцентричної поетики Автор – все ще, хоч і повільніше, билося, світоч культури її ще не цілком згас» [4, с. 119].

А на доказ сказаного промовляють знакові, але такі небажані для влади історичні факти XIV ст.: «Іколи в середині XIV ст. Київщина та інші землі теперішньої України підпали під владу Литви,

то за висловом Володимира Антоновича, “Західна Русь прилучила литовську народність до своєї цивілізації”... “Руська” мова, тобто книжна мова, вироблена в землях сучасних України і Білорусії, стала в Литві мовою державною, “руська” культура підпорядкувала своєму впливові культуру литовську, що стояла на нижчому ступені розвитку. Одним з головних і славних творців цієї «руської» – як тоді розуміли це слово – мови, цієї культури, був, зрозуміло, наш Київ, де виникло і розвивалось наше письменство» [4, с. 119–120].

Стародавній Київ засяяв у Рильського і бароковим сяйвом, що його підсилив європейський вимір, а обтяжив замовчуваний еміграційний айсберг у формі алюзій, натяків, прихованих цитат. Ось вони, місця пам’яті цієї воістину знакової в нашій історії доби: вишукана Андріївська церква (архітектор Растреллі), і Києво-Могилянська Академія, і «білоколонне чудо» дзвіниця Києво-Печерської лаври (архітектор Шедель) перша київська друкарня середини XVII ст. при Києво-Печерській лаврі. І – знову перегук віків, бо ж автор відразу уточнив, що саме тут, на місці старокиївської друкарні нині є друкарня Академії наук. Її засновник Володимир Вернадський у листі до свого друга Миколи Василенка писав: «Коли б у Києві витворилася така Академія, то тим неначе було б здобуто визнання рівноправної з іншими народами ваги за українською культурною працею в одному з найвищих виявів духовної діяльності людства – в науковій праці» [2].

Не менш ваговитою є зворотна сторона медалі місць пам’яті, як писав Нора, его-історії. Їх хоч і пунктиром, але накреслено: це і київська патріотка Гальшка Гулевичівна, і Петро Конашевич-Сагайдачний, який «з усім своїм військом», не забуває підкреслити Рильський, записався до Києво-Могилянської академії, і автор «Требника» Петро Могила, у часи діяльності якого зі школи постає Києво-Могилянський колегіум, а згодом Академія. «Українці по крові й культурі, як киянин Григорович-Барський (1713–1785), лишають нам чудові пам’ятки своєї рідної і самобутньої архітектури» [4, с. 123], – наголошує Автор. У згадці про українця «по крові й культурі» архітектора Івана Григоровича-Барського (1713–1791), мож-

ливо, зумисне пропущено його ім'я Іван, аби читач замислився і сягнув пам'яттю до його старшого брата Василя Григоровича-Барського (1701–1747), із яким 1730 року зустрічався та вів бесіду гетьман-вигнанець Пилип Орлик. Зі зрозумілих причин ані Григоровича-Барського-старшого, автора «Мандрів по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік» [1], ані гетьмана Орлика чи його сина Григора, дипломата, героя Франції, фельдмаршала Людовіка XV не міг не знати автор статті, але згадати також не міг. Однак зумів у своєрідний спосіб – у другій частині статті (XIX–XX ст.) – розірвати зачароване коло. Часом єдиним реченням, навіть поданим у дужках: про Куліша, який переклав українською майже всього Шекспіра [4, с. 126]. Часом семіфором-датою, як то рік 1873 – заснування Наукового Товариства Шевченка, першої неофіційної Академії наук [4, с. 128]. Або 1898 – рік появи єдиного на той час органу українського друкованого слова, журналу «Літературно-науковий вісник» [4, с. 128].

Авторам козацьких барокових літописів (хоча жоден не названий поіменно) Рильський однак зумів «надати слово», апелюючи до освічених реципієнтів, через знане в бароковій літературі порівняння Хмельницького з Мойсеєм у літописі Самійла Величка. Козацьких літописців Автор бере, як видається, під захист автоцитатою зі свого поетичного циклу «Неопалима купина». І робить це вправно, стратегічно, перед тим як констатувати, що наприкінці XVII ст. Київ увійшов «у сферу впливів Росії остаточно» [4, с. 123].

Зумисне не зупиняюся на матеріалі XIX–XX ст. у статті. Зазначу тільки: у передостанньому фрагменті розвідки про час 20-х років XX ст., який нині світ знає як Розстріляне Відродження, названо – цитую – періодом «народження нових талантів». Правдоподібно, що і та наступна констатація дорого автору коштувала: «Все це було придушене, затоптане, приглушене і позбавлене мови у роки першої світової війни» [4, с. 129]. Це те місце пам'яті, яке кровоточило й боліло долями найближчих колег-неокласиків, про яких ані слова, не говорячи вже про українську

еміграцію. Не міг не знати про долю колеги Юрія Клена або ж помічника Сергія Корольова Дмитра Кошиця (1902–1943), але це б потягнуло ниточку до його батька Олександра Кошиця (1875–1944)². Того самого, який запевнив світовий триумф української пісні у світі, а привезений ним «Щедрик» до сьогодні різними мовами співають в Америці. Утім, про кийвський студентський хор згадано, хоча без імені його видатного диригента. Але є дискурс світової слави Миколи Лисенка, який невіддільний від його улюбленого учня Олександра Кошиця. Про керівника студентських хорів у Києві Сергій Єфремов написав у щоденнику, що ніхто більше не зміг дорівнятися до генія Кошиця.

Отже, стародавній Київ домінує в творчій долі як українське місто і як споконвіку, «ісконно» український зміст. Маємо синтетичний зарис української літератури і культури з їх найвеличнішим і найбільочішим, недовисловленим. З одного боку, цей синтез пройнятий болем пам'яті автора-неокласика. З іншого, у дискурсі стародавнього Києва він позначений свободою авторського серця, а свободи в серцях, як читаємо у Любомира Гузара, влада боїться набагато більше, ніж голодного бунту. Бо голодного можна купити, а вільного тільки вбити. Аналізована праця академіка Рильського не вписується у звичні виміри теми міста, до якої останнім часом усе частіше сягають науковці [5, с. 305–314; 6; 7; 8].

Примітки

¹ Паралелізми в статті дуже виразні. Як на рівні ворогів (хозари, печеніги, половці як вороги Київської землі – і фашистська навала), так і на рівні амбівалентних впливів (колись вплив Візантії, тепер – вплив Росії).

² Див.: Sobol W. O Aleksandr Koszyc i jego dziennik «Z pieśnią przez świat». Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2018. 394 s. ISBN 978-83-235-3399-3. URL : https://katalogi.bn.org.pl/discovery/search?query=isbn,exact,9788323533993&tab=LibraryCatalog&search_scope=NLOP_IZ_NZ&vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP&lang=pl&offset=0.

Джерела та література

1. Григорович-Барський В. Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік / переклав з давньоукраїнської, післямова та примітки П. Білоус ; за ред. М. Москаленка. Київ : Основи, 2000. 768 с.
2. Камінська Ю. Той, хто випереджав час. *Наше слово*. 22.03.2020. № 12.
3. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ : Кліо, 2014. С. 92.
4. Рильський М. Київ в історії України. *Максим Рильський. Твори в 20 томах*. Т. 17. Публіцистика 1935–1952. Київ, 1987. С. 116–134, 459–465.
5. Соболев В. Про українське місто і український зміст. *Донецький вісник Наукового Товариства ім. Шевченка*. Донецьк : Східний Видавничий Дім, 2009. Т. 27. С. 305–314.
6. Lynch K. *The Image of the City*. Cambridge : The Technology Press & Harvard University Press, 1966.
7. Nieszczzerzewska Małgorzata. *Narracje miejskiej wyobraźni*. Poznań : Boguski Wydawnictwo Naukowe, 2009.
8. Pomian Krzysztof. *Historia kultury, historia semioforyw. Antropologia pamięci. Zagadnienia i wybór tekstów / opracowali Roman Chymkowski, Paweł Dobrosielski, Paweł Majewski, Marcin Napiyrkowski, Paweł Rodak, Roch Sulima. Wstęp i redakcja Paweł Majewski, Marcin Napiyrkowski*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2018. S. 108–113.

References

1. HRYHOROVYCH-BARSKYI, Vasyl. *Travels of Vasyl Hryhorovych-Barskyi to the Holy Places of the East from 1723 to 1747*. Translated from the Ancient Ukrainian, postface-authored and annotated by Petro BILOUS, prefaced by Orest SUBTELNYI, edited by Mykhaylo MOSKALENKO. Kyiv: Solomiya Pavlychko's Publishers *Osnovy*, 2000, 768 pp. [in Ukrainian].
2. KAMINSKA, Yuliya. The One Who Was Ahead of Time. In: Khrystyna ZANYK, ed.-in-chief, *Our Word*. Warsaw: Association of Ukrainians in Poland, 2020, March 22 (no. 12) [in Ukrainian].
3. NORA, Pierre. *The Present, Nation, and Memory*. Translated from the French by Andriy RIEPA. Kyiv: Clio, p. 92 [in Ukrainian].
4. RYLSKYI, Maksym. Place of Kyiv in the History of Ukraine. In: Maksym RYLSKYI. *Collected Works: in Twenty Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1987, vol. 17: *Journalism: 1935–1952*, pp. 116–134, 459–465 [in Ukrainian].
5. SOBOL, Valentyna. On a Ukrainian City and a Ukrainian Content. In: Volodymyr BILETSKYI, ed., *Donetsk Bulletin of the Shevchenko Scientific Society*. Donetsk: Eastern Publishing House, 2009. vol. 27: *Literary Studies*, pp. 305–314 [in Ukrainian].
6. LYNCH, Kevin. *The Image of the City*. Cambridge: The Technology Press & Harvard University Press, 1966 [in English].
7. NIESZCZRZEWSKA, Małgorzata. *Narratives of Urban Imagination*. Poznań: Boguski Scientific Publishing House, 2009 [in Polish].
8. POMIAN, Krzysztof. The History of Culture, the History of Semiophores. In: Paweł MAJEWSKI, Marcin NAPIYRKOWSKI (introduced and edited by). *Anthropology of Memory. Issues and Selection of Texts*. Prepared by Roman CHYMKOWSKI, Paweł DOBROSIELSKI, Paweł MAJEWSKI, Marcin NAPIYRKOWSKI, Paweł RODAK, Roch SULIMA. Warsaw: University of Warsaw Publishing House, 2018, pp. 108–113 [in Polish].